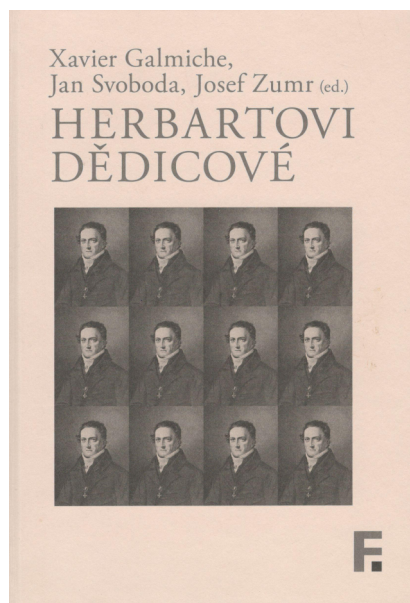

Herbartova estetika a jej dedičstvo

Adrián Kvokačka

Galmiche, X. et al. (ed.) (2024) *Herbartovi dědicové*.
Praha: Academia. ISBN 978-80-7007-782-5.

Výskum dejín estetického myslenia nebýva nikdy jednoduchou úlohou. Platí to o to viac v prípade takých autorov, ktorých estetické myslenie nebolo prezentované prostredníctvom ucelenej koncepcie dostupnej ideálne v systematickej podobe, ale ostalo dochované len prostredníctvom fragmentov roztrúsených v množstve článkov, kapitol, prípadne korešpondencie, pričom

mnohé z nich ostali neprávom prehliadané. Jedným z mnohých príkladov takéhoto stavu je estetické myslenie Johanna Friedricha Herbarta, ktoré je na Slovensku zväčša prezentované v kurzoch dejín estetiky najmä prostredníctvom sekundárnej literatúry a do istej miery pravdepodobne aj pomerne schematicky. Túto tendenciu môže zásadne zmeniť práve kniha *Herbartovi dedičové*, ktorú zostavili editori Xavier Galmiche, Jan Svoboda a Josef Zumr.

Hoci názov publikácie naviguje uvažovanie čitateľa primárne smerom k škole herbartizmu, táto prvotná domnienka je pravdivá len čiastočne. Editorom sa totiž podarilo zostaviť knihu, ktorej, dovoľujem si povedať, že ústredným textom je prvý český preklad *Herbartovej estetiky* Otakara Hostinského (1891) vo výbornom preklade vyhotovenom Vlastimilom Zátkom. Rozsiahly text *Herbartovej estetiky* (Hostinský, 2024, s. 37–159), doteraz dostupný len v nemeckom originále, umožňuje českým a slovenským čitateľom sa oboznámiť s precízne vypracovaným kompendiom Herbartovho estetického myslenia siahajúceho od spisu *O estetickom znázornení sveta* (1804) – kde Herbart, ako to umne pripomína Ján Svoboda vo svojom *Úvode k Hostinského kompendiu Herbartovy estetiky*, podľa Hostinského “formuloval hlavní teze své estetiky, a ani ve svých pozdějších spisech, v nichž se estetikou zabýval, nemusel nic měnit” (Svoboda, 2024a, s. 21; porov. Hostinský, 2024, s. 38) – až po jeho posledné práce venované aspoň čiastočne estetike ako je napr. *Krátka, z praktického hľadiska rozvinutá encyklopédia filozofie* (1831). Nemenej dôležitou súčasťou publikácie je deväť kapitol renomovaných domácich a zahraničných autorov, doplnených úvodnou štúdiou Xaviera Galmichea, pričom tematicky autori siahajú k tradícii estetického formalizmu a sprístupňujú podnetné sondy do tohto typu uvažovania. Kniha sa tak úspešne radí k novším publikáciám napr. Céline Trautmann-Wallerovej a Carole Maignéovej (2009), Alexandry Schotte (2010), Fredericka C. Beisera (2022), prípadne Ingo Stockmana (2022).

Herbartova estetika Otakara Hostinského predstavuje sama osebe dostatočný dôvod, prečo po tejto publikácii siahnuť. Hostinský totiž nesledoval interpretácie Herbartovej estetiky, zvyčajne predstavované tzv. herbartovskou školou abstraktného formalizmu, ku ktorej patrili v tej dobre rešpektované osobnosti ako boli okrem iných najmä Robert Zimmermann alebo Josef Durdík. Hostinský sa rozhodol, ako to čítame v jeho úvode k práci, pre “autentickou, tj. na základě pramenů věrnou a co možná nejpodrobnějším způsobem provedenou reprodukci Herbartovy nauky” (Hostinský, 2024, s. 49). Podarilo sa mu zahrnúť prakticky všetky zmienky o estetikej problematike, ktoré sa v Herbartových spisoch nachádzajú a systematizovať ich do prehľadnej podoby a to v štyroch kapitolách publikácie nazvaných *Úkol estetiky*, *Metoda estetiky*, *Principy estetiky* a *Krása a její elementy*. Hostinský v nich postupuje rozvážne a predstavuje svoju erudovanú prezentáciu Herbartovho myslenia systematicky od najzákladnejšej otázky čo je estetika ako veda, aká je jej úloha a aký má vzťah k iným vedám, cez vysvetlenie takých kategórií akými sú estetický predmet, estetično – kde podľa Hostinského Herbart sústreďuje svoju pozornosť na krásu, vznešenosť, komično, vrátane ich nuansov a protikladov

(Hostinský, 2024, s. 54) – a estetický záujem. Návrat k Herbartovým názorom umožnil Hostinského rekonštruovať jeho názor na metódu estetiky (“musí [se] usilovat o nalezení ‘správneho stredu’ medzi zkušeností a mystickým názorem” (Svoboda, 2024a, s. 25)), odhaliť tri principiálne tézy estetiky (Hostinský, 2024, s. 73) a podrobne ich ozrejmiť, aby sa nakoniec zaoberal kategóriou krásy, kde sa podľa neho Herbart vysporiadava s Kantovou pozíciou vo veci pocitu (ne)páčenia sa pre našich estetických súdoch, aby preskúmal podstatu estetických súdov osebe tak aj vo vzťahu k etickým otázkam, empirickým súdom, či rozvažovaniu, ku ktorému nás vyzývajú diela umenia a pod. Aj z pozície čitateľov ukotvených v diskurze 21. storočia, podľa môjho názoru, stále dokážeme oceniť jasnosť výkladu a jeho systematizujúcu štruktúru. Navyše naporúdzi je už spomínaná štúdia Jana Svobodu, ktorá sprístupňuje podstatné Hostinského zistenia dávajúc ich do dobového teoretického a Hostinského životného kontextu.

Druhá časť knihy je kolektívnym pokusom predstaviť adaptácie herbartizmu v európskom kontexte. Xavier Galmiche v príspevku *Tradice estetického formalizmu* predstavuje publikácie posledného obdobia, ktoré sa tematicky venujú predmetnej problematike, či už ide o autorské monografické práce Jana Šebestíka a Carole Maigné, vedecké zborníky pochádzajúce ako od editorského tímu Carole Maigné a Céline Trautmann-Waller, tak aj od riešiteľov projektu FORMESTH a iné. Carole Maigné vo svojom príspevku skúma rozsiahly proces historizácie, ktorý Zimmermann zaviedol vo svojej práci *Dejiny estetiky* (1858) v snahe pochopiť, čo v tomto poňatí znamená formalistický postoj. Vedecky precízne spracovaná kapitola vovádza Zimmermannov text do koncízne sledovaných vplyvov, ktoré Zimmermanna ovplyvnili. Medzi nimi spomeňme Bolzana, Hanslicka a Herbarta, ale dokonca aj Baumgartena, Kanta a Hegla. Identický pokus o sledovanie vplyvu predstavuje kapitola Vlada Ionesca, ktorá sa venuje analýze textov Aloisa Riegla s úmyslom odhaliť, ako Zimmermannova estetika ovplyvnila Riegla a do akej miery sa proti nej oprávnene stavia. Podľa Ionesca Riegl napadá tézu univerzálnosti krásy a normatívnych nárokov estetiky svojho predchodcu, pričom rozponáva v Rieglovej pozícii “metodologický posun” (Ionescu, 2024, s. 205), ktorý následne veľmi adresne zdôvodňuje. Záverom konštatuje, že Rieglov prístup nebol “zavrnutím, ale rozpracovaním Zimmermannovy estetiky” (Ionescu, 2024, s. 211). Céline Trautmann-Waller skúma vývoj formalistickej estetiky v Prahe a spôsoby, akými sa Hostinského spisy rekonštruujú herbartovskú estetiku vernú (alebo inak povedané autentickú voči) jej pôvodným zdrojom. Je potrebné poznamenať, že skúmanie je vedené so zameraním na Hostinského hudobnú estetiku, ktorá podrobuje kritickému skúmaniu najmä pozície H. Zimmermanna. Josef Zmr v príspevku *Programová estetika a obecná estetika u Hostinského* nahliada rozdiel medzi programovou a všeobecnou estetikou v Hostinského myslení. Ak koncepciu všeobecnej estetiky je možné vysvetliť prostredníctvom jeho práce *O význame praktických idejí Herbartových pre všeobecnou estetiku* (1881), pri programovej estetike je situácia nepomerne komplikovanejšia. Na jednej strane autor uznáva, že takéto vymedzenie Hanslick nepoužíva, na druhej strane poukazuje na súdobú živú diskusiu zacielenú na súborné umelecké dielo (*Gesamtkunstwerk*), na programovú

hudbu a na realizmus v umení, pričom Hostinský sa do tejto diskusie opakovane zapájal a de facto programovú estetiku obhajoval. Zaujímavú výzvu si pre seba sformuloval Mojmir Grygar v texte *Abstraktní umění*. Najprv stručne poukáže na problém aplikovateľnosti niektorých zaužívaných teórií (napr. mimetizmus, realistická estetika) na príklady abstraktného umenia a následne zameria svoju pozornosť na prítomnosť typologického kritéria miery usporiadania použitých základných výtvarných prvkov, ktoré ho v závere dovedie ku konštatácii: hoci Herbart nemohol predpokladať zrod abstraktnej maľby, „jeho formální přístup k výkladu uměleckého díla poskytuje cenné interpretační pokyny také k výkladu abstraktního uměleckého znaku” (Grygar, 2024, s. 276). Kapitola Catherine Deprettovej nazvaná *Terminologický aparát ruského formalismu a dobová věda* podrobne skúma dejiny ruského formalizmu pričom kriticky nazerá stav, kedy sa v posledných rokoch v rámci terminologického aparátu ruského formalizmu pripisuje vplyv nemeckej psychológie, vrátane Johanna Friedricha Herbarta. Podrobne spracované kultúrno-historické zázemie ruského formalizmu (s primátom ruskej literatúry pred inými oblasťami) ju vedie k úvahám o spochybnení doteraz ponúkaných interpretačných paradigiem. Ako sama uvádza: „Význam evropského vědeckého paradigmatu by nás tak nejspíš neměl vést k tomu, abychom opustili paradigma národní literatury, když chceme vysvětlit emergenci a konstituci ruského formalizmu” (Deprettová, 2024, s. 293). Jej príspevok k takejto revízii prístupu poskytuje dostatok relevantných argumentov. Knihu uzatvára príspevok Igora Pilshchikova, ktorý skúma definície verša a popisy vzťahu medzi metrom a rytmom, ako ich navrhujú autori zaoberajúci sa ruskou poéziou. Odvodene preto navrhuje konštruktívnu definíciu pojmu metra ako systému povolení a zákazov, ktoré určujú rozloženie slovných dôrazov a hraníc slov vo veršovom riadku. Na záver som si ponechal príspevok Jana Svobodu, ktorý svoju pozornosť zameria na myslenie Tomáša Štítneho (1335–1409). Neobyčajný exkurz do histórie českého myslenia je odôvodnený podľa autora neobyklým záujmom českých herbartovcov, ktorí v 19. storočí rozpoznali v Štítneho koncepcii krásy istú paralelu k estetickým názorom J. F. Herbarta. Tento herbartovec pred Herbartom – porovnaj obdobne zameranú publikáciu *Kantián před Kantem: Estetika Karla Heinricha Heydenreicha (1764–1801) mezi sentimentalismem a kritikou rozumu* (Policar, 2024) – zastával v 14. storočí názor, že „racionalita je neutuchajícím zdrojem veškerého dostupného poznání [...] a] náboženské pravdy nelze přebírat výhradně jako dogmata - slepě” (Svoboda, 2024b, s. 248–249). Svoboda v štúdiu sleduje, akým spôsobom bol Štítny reflektovaný u Františka Čupru, Josefa Dasticha a Josefa Durdíka, aby následne predstavil Štítneho štyri určenia dokonalej krásy (Svoboda, 2024b, s. 257–264). Záver štúdie reflektuje Štítneho pozície optikou herbartizmu, ale aj Alfreda Northa Whiteheada a jeho práce *Process and Reality: An Essay in Cosmology* (1929), aby poukázal na proces vyvstávania kvality objektov, tak ako o ňom Štítny uvažuje a dostáva sa tak za zvyčajné pozície herbartizmu.

Záverom možno konštatovať, že publikovaná práca je v mnohých ohľadoch prínosná, vedecky relevantná, bohatá na nové poznatky a v neposlednom rade aj čitateľsky prístupná odbornej verejnosti. Aj vďaka nej sa téma herbartizmu,

dnes pomerne málo traktovaná, dostáva znova do súčasného diskurzu estetiky s poukazom na jej dejiny, ale aj potenciál pre jej aktualizácie.

Literatúra

- Beiser, F.C. (2022) *Johann Friedrich Herbart: grandfather of analytic philosophy*. First edition. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Deprettová, C. (2024) 'Terminologický aparát ruského formalizmu a dobová veda.' In: Galmiche, X. et al. (eds) (2024) *Herbartovi dedičové*. Vydání první. Praha: Academia, s. 277–296.
- Galmiche, X. (2024) 'Tradice estetického formalizmu.' In: Galmiche, X. et al. (eds) (2024) *Herbartovi dedičové*. Vydání první. Praha: Academia, s. 163–167.
- Galmiche, X. et al. (eds) (2024) *Herbartovi dedičové*. Vydání první. Praha: Academia.
- Grygar, M. (2024) 'Abstraktní umění.' In: Galmiche, X. et al. (eds) (2024) *Herbartovi dedičové*. Vydání první. Praha: Academia, s. 271–276.
- Hostinský, O. (2024) 'Herbartova estetika znázorněná na základě původních pramenů a vysvětlená ve svých základních částech.' In: Galmiche, X. et al. (eds) (2024) *Herbartovi dedičové*. Vydání první. Praha: Academia, s. 35–159.
- Ionescu, V. (2024) 'Dopad Zimmermannovy estetiky na Wiener Schule.' In: Galmiche, X. et al. (eds) (2024) *Herbartovi dedičové*. Vydání první. Praha: Academia, s. 203–212.
- Policar, A. (2024) *Kantián před Kantem? Estetika Karla Heinricha Heydenreicha (1764–1801) mezi sentimentalismem a kritikou rozumu*. 1st ed. Prague: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Schotte, A. (eds) (2010) *Herbarts Ästhetik: Studien zu Herbarts Charakterbildung*. Jena: IKS GmbH, Verlag IKS Garamond (Edition Paideia, Band 3).
- Stöckmann, I. (2022) *Form: Theorie und Geschichte der formalistischen Ästhetik*. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog (Exempla aethetica, 2).
- Svoboda, J. (2024a) 'Úvodem k Hostinského kompendiu Herbartovy estetiky.' In: Galmiche, X. et al. (eds) (2024) *Herbartovi dedičové*. Vydání první. Praha: Academia, s. 17–34.
- Svoboda, J. (2024b) 'Štítného pojem „krásna“ prizmatem českých herbartovců.' In: Galmiche, X. et al. (eds) (2024) *Herbartovi dedičové*. Vydání první. Praha: Academia, s. 247–270.
- Trautmann-Waller, C. and Maigné, C. (eds) (2009) *Formalismes esthétiques et heritage herbartien: Vienne, Prague, Moscou*. Hildesheim: Olms (Europaea memoria. Reihe 1, Studien, Bd. 64).
- Whitehead, A.N. (1929) *Process and reality: An essay in cosmology*. New York: The Macmillan Company.
- Zumr, J. (2024) 'Programová estetika a obecná estetika u Hostinského.' In: Galmiche, X. et al. (eds) (2024) *Herbartovi dedičové*. Vydání první. Praha: Academia, s. 239–246.

Adrián Kvokačka

Faculty of Arts, University of Presov (Slovakia)

adrian.kvokacka@unipo.sk

DOI: 10.5281/zenodo.22974037